

HUBANE TUBAKONVERENTS TALLINNAS

Eesti Kognitiivse Keeleteaduse Ühing (asutatud aastal 2006) pidas 29. aprillil Tallinnas Eesti Keele Instituudis korralise aastakonverentsi. Uurijate ettekannetes oli esindatud kognitiivse lähenemise eri suundi: nii kognitiivne grammatika kui ka metafooriteooria, lisaks konstruktsioonigrammatika ja kehapõhisuse hüpoteesist tõukuv eksperimentaalne psühholingvistika. Esindatud oli ka korpuste uurimine ja lisaks filosoofilisem lähenemine. Korraldajatel oli hea meel tõdeda, et esinejate seas oli nii kogenud õppejõude, doktorante kui ka tudengeid.

Piia Taremaa (TÜ) ettekanne „Verb, liikumine ja heli” käsitles huvitavat lõikumispiirkonda liikumis- ja hääleverbide vahel. Osutub, et hääleverbe kasutatakse sageli liikumise väljendamiseks (nt *Ratas kääksutas õuele*); täpsemat eritlemist leidis ettekandes see, kuidas hääleverbid liigituvad ja mis tingimustel saab neid liikumiskonstruktsioonis kasutada. Selgus, et kasutatavus liikumisverbina sõltub suuresti sellest, kuidas väljendatud heli tekib. Hääleverbid on hästi kasutatavad liikumiskonst-

ruktsioonides siis, kui heli tekib liikumise tulemusel ja avaldub liikumisega samaaegselt. Heli enda omadused (valjus, katkendlikkus jne) seejuures erilist rolli ei mängi. Kõige kergemini on liikumiskonstruktsioonis kasutatavad sellised hääleverbid, mis väljendavad liikuja ning liikumispinna kokkupuutest tekkivaid helisid kogu liikumise vältel, nt *Tädi kõpsis mööda koridori*, *Orav krabistas mööda tüve üles*. Üsna hästi on liikumiskonstruktsioonis kasutatavad ka verbid, mis väljendavad (tüüpiliselt elutus) liikujas liikumise tulemusel tekkivaid helisid, nt *Vanker kolistas õuele*. Ehkki kirjanduses on avaldatud vastakaid seisukohti, kas teatud hääleverbe võiks pidada liikumisverbideks või mitte, tuli eesti materjali analüüsist välja, et lõikumisala on täiesti olemas ning semantiliselt piiritletav: hääleverbid on hästi kasutatavad liikumiskonstruktsioonides, juhul kui semantilises plaanis tuleb esile põhjuslik seos liikumise ja heli vahel.

Jane Klavan, Liis Matsalu, Margareth Sengbusch, Ann Veismann ja Iloona Tragel (TÜ) tutvustasid ettekandes

„Kas abstraktsetel verbidel on suund?” psühholingvistikalis katseid, mis testivad kõige üldisemas mõttes keele kehalisuse hüpoteesi. Üks kognitiivse semantika alusväiteid seob keele tugevalt sellega, milline on inimese füüsiline olemus ja kogemused. Abstraktsete asjade mõistmiseks (ja nendest rääkimiseks) on kasutusel konkreetsemad, füüsilised valdkonnad, mis tihti seostuvad otsest inimese kehaga. Nii on väidetud, et keelel, ruumitajul ja visuaalsel tajul on oluline ühisosa ning see väljendub näiteks skeemkujutlustes ja mõistemetatafoorides. Katseid, milles katsealusel palutakse määrata või valida etteantud verbile suund, seavadki küsimuse alla, kas peale keeleteadlaste ka tavalised keelekõnelejad tajuvad abstraktse valdkonna aluseks olevat konkreetset valdkonda, täpsemalt, kas nende arvamus abstraktsete verbide suunalisusest on üksmeelne. Mitmed varasemad inglise keele põhjal tehtud katsed on andnud kooskõlalisi tulemusi. Ettekandes tutvustati seni eesti keele kohta tehtud sarnaseid katseid ning arutleti selle üle, mil määral katse ülesehitus ja vorm mõjutavad eri katsete tulemuste ühtsust.

Piret Piiraja (TÜ) pidas ettekande „Inhoatiivsed infinitiivkonstruktsioonid verbiga *minema*”, milles esitas ülevaate verbi *minema* kasutusest situatsiooni alguse väljendajana infinitiivkonstruktsioonides, nagu *keema minema* või *vaidlema minema*, ning arutles selle üle, mille poolest erinevad verbidega *minema* ja *hakkama* moodustatud alguskonstruktsioonid. Toetudes vana kirjakeele korpuse andmetele, näidati ettekandes, et esimene infinitiiviga alguskonstruktsioon verbiga *minema* ilmus kirjakeelde XVIII sajandil, XIX sajandil oli niisuguseid konstruktsioone juba rohkem. Peamiselt väljendasid need seisundi või protsessi algust, nagu *mādanema/idanema/haisema minema*. Seevastu konflikti väljendava sisuga konstruktsioonid nagu *vaidlema/kakle-*

ma minema ilmusid hiljem: XIX sajandi materjalis leidus vaid üks näide ja veel XX sajandi esimesel kümnendil ei olnud need konstruktsioonid kuigi sagedased.

Helen Hint (TÜ) vaatles ettekandes „Nullpronoomen ja *ta* narratiivides: sarnased või erinevad?” ainsuse 3. isiku pronoomeni *ta* ja nullpronoomeni kasutuskontekste suulistes narratiivides. Narratiivide kogumisel on kasutatud Wallace Chafe'i „Pirnifilmi” ning narratiive on analüüsitud tsenderdamisteooria (ingl *centering theory*) põhimõtetest lähtuvalt. Ettekandes otsiti vastust küsimusele, mille poolest erinevad nullpronoomen ja pronoomen *ta*, arvestades et nende vormidega viidatud referentide kognitiivne staatus on sama (fookuses). Esialgsed tulemused näitavad, et tsenderdamise abil on tõepoolest võimalik selgitada nullpronoomeni ja *ta* teatud erinevusi. Selgus, et JÄTKAMISE-tüüpi ja SUJUVA VAHETUSE tüüpi üleminekute puhul on võimalik kasutada nii nulli kui pronoomeni *ta*, kuid nullpronoomeni, erinevalt *ta*-st ei kasutata segmendi alguses ega ALALHOIDMISE-tüüpi ülemineku puhul. Samuti selgus, et nullpronoomen asendab valdavalt nominatiivset subjekti, kui mitmes teineteisele järgnevas lausungis on fookuses sama subjekt. Pronoomen *ta* on aga kasutusel ka siis, kui on tarvis väljendada nominatiivist erinevat käänat ja/või entiteeti, mis ei ole lauses subjekt.

Martin Aher (Osnabrückeri Ülikool), pidas ettekande „Semantika tööriistad kohtusaalis”, milles tõi esile valdkonna, kus semantilised eristused või nende tegematajätmine võivad tuua elutähtsaid tagajärgi. Selliseks juhtumiks on tingimuslaused ehk „kui A, siis B” tüüpi väljendid. Näiteks, millised on põhjendatavad järeldused lausest „Kui saadetis viiakse kohale enne 30. juunit 2004, siis ostja maksab sularahas”? Kas kehtib ka „kui B, siis A”? Kas ostja saab sularaha makstes sundida müüjat kaupa kohale tooma enne 30. juunit 2004? Teine küsimus seostub eitusega: kas lausest „kui

A, siis B” järeldeb „kui mitte A, siis mitte B”? Semantiliselt analüüsi tõkestavad ka kahte paralleelset tingimust seadvad „kõik või mitte midagi” laused, näiteks „Kui sul on juhiluba ja auto on läbinud kontrolli, siis tohid sõita”. Kratzeri semantikas tohib tingimusi kõrvale heita ja teha sellise lause põhjal järelduse „Kui sul on juhiluba, siis tohid sõita”. Intuitiivselt aga selline järeldus ei kehti, sest üks tingimus on täitmata. Seni laialt levinud tingimuslausete semantikal on mitmeid lahendamata probleeme ja seda eriti kohustuste, keeldude ja lubade käsitlemisel. Esineja rõhutas, et kohtusaalis võib tingimuslausete tõlgendamisel vaja minna keeleteadusest pärinevaid argumente, kuna küsimus puudutab lausete tähendust. Ettekandes esitleti uut radikaalset tingimuslausete käsitlust inkvisitiivses semantikas ning näidati, kuidas see lahendab „kõik või mitte midagi” probleemi. Esitletud lähenemises mängib tähtsat rolli sõna „tohib” uudne käsitlus. Ettekande lõpus näidati, kuidas uus semantika annab kergesti kasutatavad tööriistad, mida rakendada tingimuslausetele Eesti kohtusaalides. Ettekande slaidid leiab aadressilt <http://bit.ly/12NxgeO>.

Silvi Tenjes (TÜ) lisas oma ettekandega „Aristoteelse tagasituleku?” konverentsile sügava filosoofilise ning ajaloost tänapäeva ulatuva dimensiooni. Ideede ajalugu käsitlevas ettekandes vaadeldi, millisel viisil tuleb mõistete *kognitsioon* ja *sõna* tähendusmuutustes esile maailmapildi muutumine Aristotelesest tänapäevani. Kui aristoteleslik maailmapilt oli terviklik, siis uusaja algul hakkas ilmnema mateeria ja vaimu vastandus. Esmalt Aristoteelse ja Descartes’i filosoofilised käsitlused mingil määral segunesid, hiljem muutus maailmakäsitlus üha enam mehhanistlikuks ning lõpuks aristoteleslik maailmapilt kadus. „Aristoteelse tagasituleku” tunneme tänapäeval ära eeskätt järgmistes seisukohtades: a) *kognitsioon* on universaalne ja ikooniline protsess,

maailma kujutamine (kr *homoiomata*), ja see on keelest sõltumatu; b) keel on loodud üksnes kui heli, mille funktsioon on suhtlus. Helid representeerivad – toovad esile – mõtteid kui sümboleid või märke (kr *semeia*). Keel on mõttest sõltumatu. Neid seisukohti toetab semiootika märgiteoreetiliste aluste kaudu, kus ikoonilisus on äratundmine, indeksikaalsus – seostamine, assotsieerimine ning sümbolilisus võimaldab kombinatiivsust, konventsiooni ehk sõltumatut asendust, osutamist, tähistamist, võimet ümber tõsta ja järjestada. Mitte ainult mõistete, vaid ka ideede ja seisukohtade kaudu näib olevat Aristoteelse terviklikkust taotlev maailmapilt uuele ringile saabunud.

Margot Möller (TÜ) tutvustas ettekandes „Viha metafoorid korpuses” tulemusi käsilolevast bakalaureusetööst, milles on kasutatud Eestis varem rakendamata meetodit, nn metafoorse mustranalüüsi. Meetod seisneb selles, et näiteks viha metafooride uurimine saab põhineda lausetel, mis sisaldavad emotsiooninimetust „viha”. Korpusuuringu tulemusel selgus, et eestlaste viha metafooride tähtsaimad lähtevaldkonnad on VEDELIK (*viha välja valama, viha keeb, pulbitseb*) ja AINE MAHUTIS (*viha täis, südames on viha, vihast lõhki minema*), järgnevad KOOREM (*viha kandma, viha koguma, viha maha laduma*), TULI (*vihast leegitsema, keema, viha süttib*), VARING (*kellegi viha enda peale tõmbama, kellegi viha alla sattuma*). Viha kui AINE kujutamiseks kaasneb mõistemetafoor KOGEJA ON MAHUTI, milles viha asub. Korpuspõhise meetodi abil õnnestus leida ka mitu eesti keele viha metafooride lähtevaldkonda, mida varasemates töödes polnud esitatud, nt VARING, HAIGUS, PIMEDUS, TAKISTUS.

Margit Maran (TLÜ) kõneles teemal „Maastik kui metafoor”. Ettekandes näidati, kuidas maastikust on saanud eri teadus-, kultuuri- ja muud inimtegevusvaldkondi kirjeldav nn rändmõiste. *Maastik* on täpse geograafilise mõiste-

ga võrreldes avardunud ja eemaldunud. Eesti ajakirjandus- ja teadustekstide analüüsi tulemusena joonistus välja kolm valdkonda, kus *maastikku* metafoorselt kasutatakse. Kultuuriala *maastikke* iseloomustab abstraktsus, avarus, mitmekülgsus, nüüdisaegsus (nt *kultuuri-, filmi-, kirjandus-, muusika-, teatrimaastik, džässimaastik, nüüdistantsumaastik, kaasaegse kunsti maastik*). Siin sobib *maastiku* sünonüümiks enamasti *valdkond*. Sotsiaal- ja majandusvaldkonna maastikud tulevad esile peamiselt ametikeeles, nad on abstraktsed, mitmekesised, ebastabiilsed, muutuvad ja arenevad (nt *poliitika-, pangandus-, majandus-, haridus-, õpi-, meedia-, keelemaastik*). Siin sobib sünonüümiks enamasti *keskkond*. Kolmandana eristus tunnetusvaldkond (nt *vaimne, mentaalne, sise-, kujutus-, mälu-, mõttemaastik*).

Ülekanne reaalsest maastikust inimsfääri toimub tervikkujutlusena: maastik on avar, ent suhteliselt piiritletud ala, mis on mitmekesine ning koosneb paljudest eriilmelistest objektidest. Füüsiline olem asendab abstraktset mõistet, vahel võib metaforisatsiooni motiveerida ka side reaalse maastikuga, kui üksikud objektid paiknevad reaalses ruumis (keelemaastik – keele-

variante kõnelevad rühmad, pangandusmaastik – pangahooned jne). Ent maastikukujutlusega seostub ka sellel liikuv ja ümbritsevat tajuv inimene, tegetseda saab maastikul – seal liikudes ja orienteerudes, ja maastikuga – seda muutes ja kaardistades. Võib kindlalt väita, et teadusdiskursuses on keelend *kaardistama* sama kinnistunud kui *maastik* ning need mõisted on omavahel mõttelises seoses. Paljud maastikuga seonduvad geograafilised ning topograafilised terminid (*piir, väli, horisont, vaatepunkt, kliima, trajektor, pilv, rada, udu, täht* jt) on rännanud lähtevaldkonnast väga kaugele ning leidnud kasutust termineina muudes distsipliinides.

Ettekande lõpus rõhutati, et metafoorsus on astmeline, skaala ühes otsas on ainukordsed kirjanduslikud metafoorid, teises otsas märkamatud argikeelsed ning konventsionaalsed. Maastiku metafoor ja sellega seonduv sõnavara pole veel nii harjumuspärane, et me teda ei märkaks, samas on ta metafoorse mõistena piisavalt kinnistunud, et mõistaksime ka uut rakendusjuhtumit vaevata.

ENE VAINIK